

Tadeusz KAMIŃSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID: 0000-0001-5491-3639

Polityczne uwarunkowania funkcjonowania kościelnych organizacji charytatywnych w Republice Czeskiej

Streszczenie: W artykule podjęty został problem szeroko rozumianych politycznych uwarunkowań kościelnej działalności charytatywnej w Republice Czeskiej. W pierwszej części omówiono relacje pomiędzy państwem a Kościołem katolickim w tym kraju. Przywołane zostały przepisy konstytucji oraz jeszcze nieratyfikowanej umowy ze Stolicą Apostolską. Następnie zostały przeanalizowane regulacje prawne stwarzające ramy dla zaangażowania Kościoła w czeskim systemie usług socjalnych. Właściwe przepisy w tym zakresie zawiera ustawa o służbach społecznych z roku 2006. W ostatniej części, celem egzemplifikacji, została przybliżona działalność największego wyznaniowego dostawcy usług socjalnych w Republice Czeskiej, a mianowicie katolickiej Caritas.

Słowa kluczowe: relacje państwo–Kościół, Republika Czeska, usługi społeczne, działalność charytatywna

Organizacje charytatywne, zakładane i prowadzone przez Kościół lub w jakikolwiek sposób powiązane z Kościołem, wykonują swoje zadania w określonym kontekście społeczno-politycznym. Może on w mniejszym lub większym stopniu sprzyjać takiej działalności lub ją ograniczać. Kluczowe znaczenie ma przyjęty w danym państwie model stosunków między państwem a Kościołem, gdyż stwarza on ramy dla wszelkiej społecznej aktywności zorganizowanych grup religijnych. W tym właśnie wymiarze w sposób szczególnie ujawniają się polityczne uwarunkowania kościelnej dobroczynności. Praktycznym wyrazem tych uwarunkowań jest ustawodawstwo odnoszące się do możliwości zaangażowania organizacji wyznaniowych w realizację zadań publicznych z zakresu szeroko rozumianej pomocy społecznej (Kamiński, 2012, s. 11). W przypadku Republiki Czeskiej koniecznie trzeba przy tym uwzględnić ponad czterdziestoletnie doświadczenie funkcjonowania w systemie real-

nego socjalizmu. Jednym z jego istotnych elementów była planowa walka z Kościołem i jego czynną obecnością w życiu społecznym. To wpłynęło nie tylko na ograniczenie na przykład działalności charytatywnej w owym czasie, ale zdeterminowało także sposób, w jaki kształtowane były relacje między państwem a Kościołem po 1989 roku. Specyficzną cechą społeczeństwa czeskiego, która też powinna być dostrzeżona, jest wysoki poziom jego sekularyzacji.

Celem prezentowanego artykułu jest zrekonstruowanie tak rozumianych politycznych uwarunkowań kościelnej działalności charytatywnej w Republice Czeskiej. Wymaga to zastosowania trzech typów analizy: historycznej, instytucjonalno-prawnej oraz systemowej. W pierwszej części tekstu omówiony będzie proces kształtowania się relacji pomiędzy państwem a Kościołem katolickim w tym państwie, przy czym punktem wyjścia będzie krótka charakterystyka struktury wyznaniowej czeskiego społeczeństwa. Następnie zostaną przedstawione aktualne regulacje prawne stwarzające ramy dla zaangażowania Kościoła w czeskim systemie usług socjalnych. W ostatniej części, celem egzemplifikacji, zostanie przybliżona działalność największego wyznaniowego dostawcy usług socjalnych w Republice Czeskiej, a mianowicie katolickiej Caritas.

Stosunek państwa do Kościoła katolickiego w Republice Czeskiej

Podstawowe polityczne uwarunkowania obecności Kościoła w życiu publicznym ujawniają się i przybierają konkretną postać formalno-prawną na płaszczyźnie stosunków między państwem a Kościołem. Na ukształtowanie się tych relacji istotny wpływ ma jednak struktura wyznaniowa danego społeczeństwa i od tej kwestii należy zacząć analizy w tym zakresie. W Republice Czeskiej struktura ta jest czymś wyjątkowym, nawet na tle i tak przecież dość zsekularyzowanej Europy. Jak wynika z raportu Pew Research Center, większość dorosłych obywateli tego państwa nie czuje się związana z żadną religią. Jest to aż 72% populacji. 66% badanych twierdzi zarazem, że w ogóle nie wierzy w Boga (*Religijność*, 2017, s. 26). To potwierdza tezę, którą sformułował niegdyś Zdeněk R. Nešpor, że Republika Czeska to „ekstremalny przypadek europejskiej wyjątkowości” (cyt. za: Fiala, 2016, s. 19), a ową wyjątkowość stanowi wysoki poziom sekularyzmu w Europie w porównaniu z innymi

regionami świata. W roku 2015 zadeklarowani katolicy stanowili w Republice Czeskiej 21% społeczeństwa, co oznacza radykalny spadek, w porównaniu z rokiem 1991, kiedy to jako katolicy deklarowało się 44% populacji. Łącznie 6% badanych wskazało natomiast w 2015 roku na swój związek z religią inną niż katolicka (*Religijność*, 2017, s. 26). Społeczeństwo czeskie jest więc przykładem społeczeństwa „odreligijnionego”, czyli takiego, w którym religia przestaje być obecna i istotna zarówno w życiu publicznym, jak i w życiu poszczególnych jednostek (Fiala, 2016, s. 32). Kościół katolicki zachowuje, w sensie statystycznym, status największej wspólnoty wyznaniowej, inne zaś deklaracje – ale znacząco mniejsze – wskazują na obecność wiernych głównie Ewangelickiego Kościoła Braci Czeskich, Czechosłowackiego Kościoła Husyckiego, Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Obrządku Augsburskiego, Wschodniego Kościoła Prawosławnego oraz Świadków Jehowy (Tretera, 2007, s. 67). Mimo liczebnej dominacji wśród ogółu wspólnot wyznaniowych, Kościół katolicki nie jest już akceptowany przez całość społeczeństwa jako wyraziciel i obrońca powszechnie podzielanych, istotnych wartości. Coraz częściej jest natomiast postrzegany jako organizacja wprawdzie pożyteczna w niektórych dziedzinach życia społecznego, ale głównie jednak broniąca specyficznych interesów mniejszościowej grupy swoich wiernych (Fiala, 2016, s. 94).

Stosunki między państwem a Kościołem w Republice Czeskiej, mimo przemian, jakie dokonały się po 1989 roku, pozostają napięte i nadal nie zostały do końca unormowane, choć samo społeczeństwo nie jest generalnie w sposób otwarty wrogie Kościołowi (Kaczmarek, 2016, s. 18). Można raczej mówić o obojętności, gdyż Kościół utracił wpływ na większość społeczeństwa i jego oficjalne wypowiedzi nie spotykają się z powszechnymi reakcjami i polemikami. Jednocześnie ma on swobodę sprawowania kultu, a także prowadzenia działalności społecznej, co dość szeroko realizuje w zakresie edukacji religijnej (Fiala, 2016, s. 60). Warto zatem bliżej przyjrzeć się, jaki model stosunków między państwem a Kościołem w Republice Czeskiej wyłania się z kluczowych aktów prawnych, odnoszących się do tej problematyki. Są to przepisy, ułożone na czterech poziomach: prawa konstytucyjnego, umów międzynarodowych, wewnętrznego prawa państwowego oraz umów między państwem a Kościołami (Tretera, 2007, s. 72)¹.

¹ Umowy między państwem a Kościołami dotyczą duszpasterstwa w siłach zbrojnych, zakładach karnych i obecności Kościołów w mediach (Tretera, 2007, s. 72–73), dlatego nie będą one bliżej omawiane w niniejszym opracowaniu.

Ani Preambuła, ani sam główny tekst Konstytucji Republiki Czeskiej² z 16 grudnia 1992 roku w ogóle nie wspominają o religii i Kościele (Kościołach i innych związkach wyznaniowych). Regulacje dotyczące kwestii związanych z religią znajdują się natomiast w Karcie Podstawowych Praw i Wolności, która zgodnie z art. 3 Konstytucji jest „częścią porządku konstytucyjnego Republiki Czeskiej” i Uchwałą Prezydium Czeskiej Rady Narodowej z dnia 16 grudnia 1992 r. o ogłoszeniu Karty podstawowych praw i wolności jako części porządku konstytucyjnego Republiki Czeskiej jest integralnym składnikiem tekstu ustawy zasadniczej. Zgodnie z postanowieniami Karty „Państwo jest oparte na wartościach demokratycznych i nie może być skrępowane ani wyłączną ideologią, ani wyznaniem religijnym” (art. 2.1). Obywatelom przysługuje prawo do wolności poglądów, sumienia i wyznania. Każdy ma też prawo do „zmiany wyznania lub wiary albo do niewyznawania żadnej religii” (art. 15.1). Nikogo nie wolno zmuszać do pełnienia służby wojskowej, jeśli „jest to niezgodne z jego sumieniem lub z jego wyznaniem religijnym” (art. 15.3)³. Do kwestii publicznego manifestowania wiary oraz obecności Kościołów w życiu publicznym odnosi się w całości art. 16 Karty, który stanowi, że:

- 1) każdy ma prawo do swobodnego uzewnętrzniania swojej religii lub wiary, indywidualnie lub wspólnie z innymi, prywatnie lub publicznie, poprzez modlitwy, nauczanie, uczestniczenie w praktykach religijnych i obrzędach;
- 2) Kościół i związki wyznaniowe zarządzają swoimi sprawami, zwłaszcza powołują swoje organy, powołują swoich duchownych oraz tworzą zakonne i inne kościelne instytucje niezależne od organów państwowych;
- 3) ustawa określa zasady nauczania religii w szkołach państwowych;
- 4) wykonywanie tych praw może być ograniczone w sposób określony w ustawie, jeśli jest to w demokratycznym społeczeństwie niezbędne dla ochrony bezpieczeństwa publicznego i porządku, zdrowia i obyczajności albo praw i wolności innych osób.

² Tekst Konstytucji Republiki Czeskiej w języku polskim, w tłumaczeniu Marii Kruk-Jarosz, jest dostępny on-line: http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/Czechy_pol_010811.pdf.

³ Jak jednak podaje Hieronim Kaczmarek, „1 stycznia 2005 roku zniesiono obowiązek służby wojskowej, istnieje tylko obowiązek służby nadzwyczajnej w razie niebezpieczeństwa. Z niego można być też zwolnionym z powodów religijnych (zákon č. 585/2004 Sb.), nie można jednak być zwolnionym z obowiązku pracy w celach obronnych (zákon č. 222/1999 Sb.)” (Kaczmarek, 2016, s. 157).

Jeśli chodzi o umowy międzynarodowe, to należy w tym miejscu wspomnieć o zawartej 25 lipca 2002 roku umowie między Republiką Czeską a Stolicą Apostolską o uregulowaniu wzajemnych stosunków. Została ona ostatecznie odrzucona przez Izbę Poselską parlamentu w dniu 21 maja 2003 roku. Za odrzuceniem głosowało 110 deputowanych, 39 było przeciw, 28 wstrzymało się od głosu, zaś 23 nie uczestniczyło w głosowaniu (Kaczmarek, 2016, s. 209). Jak wskazuje Jiri Rajmund Tretera (2007, s. 72), propozycja ta może zostać ponownie poddana procedowaniu, gdy pojawią się bardziej sprzyjające okoliczności. To oczywiste zwrócenie uwagi na polityczny wymiar problemu, czyli zależność decyzji w tej sprawie od woli sił politycznych posiadających stosowną większość w parlamencie. Mimo, że umowa ta nie weszła do dziś w życie, warto zwrócić uwagę na zawarte w niej odniesienia do kościelnej działalności charytatywnej⁴. Dla zidentyfikowania charakteru stosunków między państwem a Kościołem w Republice Czeskiej istotne jest zawarte w tej umowie wyraźne stwierdzenie, iż „Stolica Apostolska przyjmuje do wiadomości, że Republika Czeska jest, zgodnie ze swym porządkiem konstytucyjnym, państwem bezwyznaniowym, a więc nie jest związana z żadnym wyznaniem religijnym” (art. 5.1). Republika Czeska jednak zobowiązuje się w ramach swojego porządku prawnego do zapewnienia Kościołowi katolickiemu prawa swobodnego wykonywania właściwej mu misji apostolskiej i zarządzania swoimi sprawami (art. 6), a w zakresie ten z pewnością wchodzi prowadzenie działalności charytatywnej. Tak więc, Kościół katolicki zgodnie z własnymi przepisami powołuje osoby prawne dla organizowania i wyznawania wiary katolickiej oraz dla swej działalności, szczególnie w dziedzinie oświaty, służby zdrowia, opieki społecznej i działalności charytatywnej. Tak powołane kościelne osoby prawne stają się osobami prawnymi w rozumieniu porządku prawnego Republiki Czeskiej po spełnieniu warunków w nim określonych (art. 10.1).

W kontekście tematu niniejszego opracowania trzeba w całości przywołać art. 13 umowy, zgodnie z którym:

- 1) Kościół katolicki udziela w miarę swoich możliwości pomocy humanitarnej w Republice Czeskiej i za granicą oraz jest gotowy współpracować w udzielaniu tej pomocy z organizacjami rządowymi i organizacjami pozarządowymi w Republice Czeskiej;

⁴ Tekst umowy został opublikowany w Aneksie do wielokrotnie cytowanej tu pracy: Kaczmarek, 2016, s. 365–373.

- 2) organizacje charytatywne Kościoła katolickiego w Republice Czeskiej kierują się własnymi statutami w zgodzie z porządkiem prawnym Republiki Czeskiej oraz mają prawo do finansowania świadczonych przez nie usług socjalnych z budżetu państwa na takich samych warunkach, jak inne instytucje takiego samego lub podobnego typu;
- 3) w instytucjach świadczących usługi socjalne Kościół katolicki ma prawo do pełnienia posługi duchowej i duszpasterskiej dla przebywających tam osób, które się o to zwróca;
- 4) dalsze warunki wykonywania i zapewnienia posługi duchowej i duszpasterskiej w instytucjach świadczących usługi socjalne mogą być określone w drodze porozumienia między odpowiednim przedstawicielem Kościoła a odpowiednią instytucją opieki społecznej.

Włączając natomiast w zakres tradycyjnej działalności dobroczynnej Kościoła sferę opieki zdrowotnej wypada przytoczyć również art. 14 umowy, ponieważ określa on, że:

- 1) Kościół katolicki ma prawo zakładać i prowadzić placówki służby zdrowia na warunkach określonych w porządku prawnym Republiki Czeskiej;
- 2) w placówkach służby zdrowia Kościół katolicki ma prawo do pełnienia posługi duchowej i duszpasterskiej dla przebywających tam osób, które się o to zwróca;
- 3) dalsze warunki wykonywania i zapewnienia posługi duchowej i duszpasterskiej w placówkach służby zdrowia mogą być ustalane w drodze porozumienia między przedstawicielem Kościoła a odpowiednią placówką służby zdrowia.

Omówiona powyżej umowa jest w swojej treści „typową umową konkordatową, a więc regulującą pozycję i możliwą działalność Kościoła katolickiego w obrębie danego państwa” (Kaczmarek, 2016, s. 205). Fakt, że mimo upływu niemal dwudziestu lat od jej podpisania nie została dotychczas ratyfikowana, jest dość znamienny. Z punktu widzenia ram działalności charytatywnej Kościoła trzeba zauważyć, że jest to dokument, w którym tej sferze kościelnej aktywności poświęcono dość dużo miejsca w porównaniu z bardzo ogólnymi przepisami innych aktów prawnych. Może to świadczyć o dostrzeżeniu przez jej autorów pozytywnej roli, jaką szeroko rozumiana działalność pomocowa Kościoła może odegrać w kontekście socjalnych potrzeb społeczeństwa.

Wskutek odrzucenia umowy ze Stolicą Apostolską, aktualnie stosunki między państwem a Kościołem normują przepisy ustawy nr 3/2002 o wolności wyrażania religii i o statusie kościołów i związków wyznaniowych.

Zastąpiła ona uchwaloną u początków transformacji ustrojowej – jeszcze w Czeskiej i Słowackiej Republice Federalnej – ustawę z 4 lipca 1991 roku o wolności religijnej oraz położeniu kościołów i związków wyznaniowych. Ustawa z 1991 roku definiowała w § 4 Kościoły i związki wyznaniowe jako dobrowolne zrzeszenia osób tej samej wiary religijnej, które tworzą „organizację mającą własną strukturę, organy, przepisy wewnętrzne i obrzędy [...] Kościoły i związki wyznaniowe są osobami prawnymi [...] Państwo uznaje jako kościoły i związki wyznaniowe jedynie te, które są zarejestrowane według niniejszej ustawy”⁵. Z kolei wśród uprawnień kościołów i związków wyznaniowych, przysługujących im w celu realizacji własnej misji, ustawa wymienia w § 6 p. 1k prawo do tworzenia i prowadzenia własnych urzędów służby zdrowia i opieki społecznej oraz uczestnictwa w „udzielaniu takich usług w urządzeniach państwowych zgodnie z powszechnie obowiązującymi przepisami prawnymi”. Ustawa stwarzała zatem szerokie możliwości obecności instytucji religijnych (podmiotów wyznaniowych) w systemie pomocowym i współpracy z państwem w dziedzinie zaspokajania potrzeb socjalnych obywateli. Porządek prawny powstałej 1 stycznia 1993 roku Republiki Czeskiej inkorporował zawarte w tej ustawie zasady prawa wyznaniowego i zdaniem Tretery „okres jej obowiązywania (1991–2002) można postrzegać jako najlepszy okres wolności religijnej w historii Czech” (Tretera, 2007, s. 71).

W przedterminowych wyborach parlamentarnych w 1998 roku władzę zdobyła Czeska Partia Socjaldemokratyczna (ČSSD) i nowy rząd Miloša Zemana podjął starania, aby na nowo uregulować zasady funkcjonowania Kościołów. Projekt miała przygotować specjalna komisja kościelno-rządowa, ale pojawiły się poważne kontrowersje wokół jej składu. Strona kościelna nie akceptowała obecności przedstawicieli partii komunistycznej i w konsekwencji powstały dwie odrębne komisje: rządowa i ekspercka. W tej drugiej znaleźli się przedstawiciele Kościołów. Nowa ustawa o wolności wyznania i statusie kościołów i związków wyznaniowych została ostatecznie uchwalona z 27 listopada 2001 r. Prezydent Havel odmówił jej podpisania, ale 18 grudnia 2001 roku głosami Obywatelskiej Partii Demokratycznej (ODS) oraz Czeskiej Partii Socjaldemokratycznej (ČSSD) weto prezydenta zostało odrzucone i ustawa mogła wejść w życie. Obowiązuje ona od 7 stycznia 2001 roku (Kaczmarek, 2016, s. 161). Ustawa ta zdefiniowała kościoły i związki wyznaniowe w sposób znacząco węższy

⁵ Pełny tekst ustawy w języku polskim dostępny jest w: Staszewski, 1994, s. 107–112.

niż poprzednia. Uznała je bowiem za instytucje, których wyłącznym celem jest propagowanie religii i praktykowanie obrzędów, natomiast w ogóle nie wspominała o działalności charytatywnej (Tretera, 2007, s. 74). Co ciekawe, była ona obszerna, pięciokrotnie dłuższa od poprzedniej, ale koncentrowała się na obowiązkach kościołów. Ustawa z 1991 roku zawierała tymczasem także katalog praw kościołów i związków wyznaniowych (Kaczmarek, 2016, s. 162). Zgodnie z nowymi przepisami „poszczególne organizacje kościelne posiadające osobowość prawną miały obowiązek [uzyskania – TK] w ciągu roku wpisu do rejestru prowadzonego przez Ministerstwo Kultury, pod sankcją utracenia ich statusu. W ten sposób został zagrożony byt kościelnych organizacji charytatywnych [...] We wrześniu 2002 roku sąd [konstytucyjny w Brnie – TK] uchylił art. 6 ust. 2 ustawy o ograniczeniu działalności związków wyznaniowych do nabożeństw i ewangelizacji” (Tretera, 2007, s. 74). Zgodnie z aktualnym brzmieniem ustawy, władze zarejestrowanego kościoła lub związku wyznaniowego mogą ubiegać się o rejestrację utworzonych przez siebie organizacji i placówek charytatywnych. W ramach ich funkcjonowania możliwe jest prowadzenie działalności gospodarczej i pozyskiwanie dochodów. Podmioty powołane przez kościoły i związki wyznaniowe celem realizacji usług socjalnych, medycznych, charytatywnych/diakonijnych⁶, które mają być zarejestrowane na podstawie omawianej ustawy powinny być określone w statucie danego kościoła lub związku wyznaniowego (Zákon č. 3/2002 Sb., § 15a p. 1b i 4 oraz § 16a p. 1).

Jak pisze Kaczmarek, zdaniem niektórych specjalistów z zakresu prawa wyznaniowego wprowadzenie nowej ustawy w 2002 roku było zbędne. Ustawa wcześniejsza wymagała bowiem jedynie drobnych korekt, odnoszących się na przykład do ilościowych kryteriów rejestracji kościoła lub związku wyznaniowego (Kaczmarek, 2016, s. 162). Ustawodawstwo ogłoszone w styczniu 2002 roku ograniczyło w istocie część praw związków wyznaniowych (Tretera, 2007, s. 71) i w praktyce oznacza ono możliwość decydowania przez państwo o istnieniu wyznaniowych osób prawnych i ingerowania w tę działalność Kościołów, która nie ma charakteru *stricte* religijnego. Orzeczenia Sądu Konstytucyjnego i kolejne nowelizacje ustawy nie zmieniły zasadniczo tego jej charakteru. Jak więc konkluduje Kaczmarek, „zwiększona kontrola instytucji kościelnych przez państwo jest działaniem w duchu reform józefińskich

⁶ Działalność „diakonijna” jest ewangelickim odpowiednikiem działalności „charytatywnej” praktykowanej w Kościele katolickim.

i komunistycznych, przeciwnym współczesnemu rozumieniu wolności religijnej, gwarantowanej w Karcie Praw Podstawowych” (Kaczmarek, 2016, s. 164–165). Niemniej jednak to właśnie na tych przepisach opiera się aktualnie możliwość powoływania i prowadzenia wyznaniowych organizacji i instytucji funkcjonujących w obszarze pomocy społecznej. Uzyskując osobowość prawną mogą one realizować zadania z zakresu usług socjalnych, przynależące do kompetencji administracji publicznej.

Podsumowując ten wątek opracowania można stwierdzić, że – jak pisze Tretera – właściwie „nigdy na ziemiach czeskich nie został w pełni zrealizowany model kompletnego rozdziału Kościoła od państwa. Obecnie państwo stosuje zasadę nieidentyfikowania się z żadnym Kościołem oraz zasadę równości i niezależności Kościołów, ale współpracuje z nimi w wielu obszarach. System ten możemy określić jako model współpracy” (Tretera, 2007, s. 73).

Formalnoprawne możliwości zaangażowania Kościoła w systemie usług socjalnych

Zakres przedmiotowy działalności kościelnych organizacji charytatywnych wpisuje się w kategorię usług socjalnych, czyli usług zorientowanych na osobę i/lub rodzinę w celu zaspokojenia życiowych potrzeb ludzi, szczególnie najsłabszych grup w społeczeństwie (Grewiński, Lizut, 2012, s. 10). Tego rodzaju działalność stanowi szczególną dziedzinę współpracy między państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi. Warunki tej współpracy określa ustawodawstwo socjalne, a zawarte w nim możliwości działania organizacji kościelnych są w pewnym stopniu pochodną przyjętego modelu stosunków między państwem a Kościołem, a także realizowanej koncepcji polityki społecznej.

W Republice Czeskiej kwestię wsparcia finansowego dla osób ubogich reguluje ustawa z 14 marca 2006 roku o pomocy w potrzebach materialnych (*zákon o pomoci v hmotné nouzi*), natomiast odrębne przepisy określają formy i sposoby organizacji usług socjalnych dla osób potrzebujących również wsparcia pozafinansowego ze względu na swą sytuację życiową. Te regulacje zawiera ustawa o usługach społecznych (*zákon o sociálních službách*), również z 14 marca 2006 roku, w której określono, że działania podejmowane na jej podstawie mają zapewnić pomoc i wsparcie w integracji społecznej i zapobieganiu wykluczeniu społecznemu (Zákon č. 108/2006, § 3a). O ile przyznawanie i wypłacanie zasiłków

pieniężnych pozostaje wyłącznie w gestii administracji publicznej, o tyle udział w dostarczaniu usług socjalnych mogą mieć organizacje pozarządowe, do których w Republice Czeskiej zaliczane są także podmioty wyznaniowe (Frič, Goulli, Vyskočilová, 2004, s. 607). Dlatego też konkretne dziedziny działań pomocowych, w jakich kościelne organizacje charytatywne mogą realizować zadania publiczne, zostaną ukazane w oparciu właśnie o ustawę o usługach socjalnych.

System usług socjalnych w rozumieniu czeskiego ustawodawstwa obejmuje trzy główne subsystemy: poradnictwo socjalne, usługi opiekuńcze oraz usługi z zakresu profilaktyki społecznej (Zákon č. 108/2006, § 32). Mogą być one świadczone w trybie stacjonarnym, ambulatoryjnym lub w miejscu zamieszkania/pobytu beneficjenta (§ 33). Ustawa określa dwadzieścia typów instytucji, które mogą być tworzone w celu realizacji usług socjalnych (§ 34):

- a) ośrodki dziennej opieki ambulatoryjnej;
- b) ośrodki pobytu dziennego;
- c) ośrodki pobytu tygodniowego;
- d) domy dla osób niepełnosprawnych;
- e) domy dla osób starszych;
- f) domy ze specjalnym reżimem (konieczność dostosowania do specyficznych potrzeb danego pensjonariusza, wynikających ze stanu jego zdrowia);
- g) mieszkania chronione;
- h) schroniska (zapewniają tymczasowe schronienie dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji wskutek utraty mieszkania);
- i) domy „w pół drogi” (placówki tymczasowego pobytu dla młodzieży do 26 roku życia, która opuściła placówki opiekuńczo-wychowawcze po osiągnięciu pełnoletności);
- j) ośrodki interwencji kryzysowej;
- k) ośrodki dzienne „niskiego progu” (świadczą one usługi ambulatoryjne lub terenowe dla osób bezdomnych, w zakresie higieny, wyżywienia i pomocy w korzystaniu z przysługujących uprawnień);
- l) ośrodki „niskiego progu” dla dzieci i młodzieży (świadczą usługi ambulatoryjne i terenowe dla dzieci i młodzieży w wieku 6–26 lat, zagrożonych wykluczeniem społecznym i narażonych na społecznie niepożądane zjawiska);
- m) noclegownie;
- n) wspólnoty terapeutyczne (zapewniają wsparcie dla osób uzależnionych lub chorych psychicznie, chcących powrócić do życia społecznego);

- o) poradnie socjalne;
- p) warsztaty socjoterapii;
- q) centra rehabilitacji;
- r) punkty wczesnej opieki (to usługa informacyjna, opcjonalnie uzupełniana pomocą ambulatoryjną, adresowana rodziców z dziećmi poniżej 7. roku życia, których rozwój jest zagrożony z powodu niepełnosprawności lub złego stanu zdrowia);
- s) ośrodki interwencyjne dla osób dotkniętych przemocą domową;
- t) placówki opieki następczej (przeznaczone dla osób przewlekle chorych psychicznie lub uzależnionych, które zakończyły lub przerwały leczenie w placówkach stacjonarnych albo programy terapeutyczne realizowane w trybie ambulatoryjnym).

Szczególne znaczenie ma przepis omawianej ustawy, odnoszący się do rejestrowania podmiotów uprawnionych do realizacji usług socjalnych. Tylko bowiem podmioty wpisane do rejestru mają prawo uczestniczyć w dostarczaniu tych usług na warunkach określonych w ustawie (§ 78). Podmioty niepubliczne, realizujące usługi socjalne mogą otrzymywać subsydia z budżetu państwa, regionu lub gminy pod warunkiem, że są zarejestrowanymi dostawcami usług. Działalność wszystkich dostawców usług społecznych podlega kontroli Ministerstwa Pracy i Spraw Socjalnych. W ramach tej kontroli jest weryfikowana także jakość świadczonych usług w oparciu o przyjęte standardy (§ 97). Kadre realizującą zadania z zakresu usług społecznych stanowią pracownicy socjalni, specjaliści od poszczególnych typów usług, personel medyczny, pedagodzy, doradcy małżeńscy i rodzinni (§ 115). Kościelne organizacje charytatywne mogą być zarejestrowane jako pozarządowi (niepubliczni) dostawcy usług społecznych i realizować każdy, z wymienionych w ustawie ich typów. W rejestrze podmioty te pod względem formy prawnej określone są jako „kościół i wspólnoty religijne”⁷.

Praktyka działalności charytatywnej w czeskim systemie socjalnym na przykładzie Caritas

Kościelna działalność charytatywna na terenie Republiki Czeskiej, podobnie jak w Polsce, ma za sobą długą i bogatą historię. Jak jednak twierdzi Jakub Doležel (2016, s. 80), jest ona wciąż jeszcze słabo zba-

⁷ Rejestr dostawców usług socjalnych dostępny on-line: http://iregistr.mpsv.cz/socreg/vitejte.fw.do?SUBSESSION_ID=1524830673228_4.

dana i udokumentowana, co szczególnie odnosi się do okresu sprzed i w trakcie panowania reżimu komunistycznego. Niemniej jednak, jak przypomina Ilona Tůmová (2016, s. 19–20) za poprzednika dzisiejszej katolickiej Caritas na ziemiach czeskich uznać można stowarzyszenie dobroczynne zarejestrowane już 1867 roku na podstawie ówczesnego prawa o zgromadzeniach. Autorka niestety nie podaje bliższych szczegółów na temat tej organizacji. Szczególne zasługi dla rozwoju nowoczesnej działalności charytatywnej położył ks. Ludvík Antonín Bláha, który od 1919 roku pracował na Świętej Górze (*Svatém Kopečku*) w pobliżu Ołomuńca. Rozpoczął on organizowanie działalności charytatywnej, przesyłając ankiety do wszystkich domów zakonnych w Czechosłowacji, aby uzyskać wgląd w ich działalność humanitarną i edukacyjną. Bláha przetworzył zebrane dane i opublikował własną książkę, w której ukazał zakres ówczesnej działalności charytatywnej, a także rozpoczął serię wykładów na Morawach. Arcybiskup ołomuniecki Antonín Cyril Stojan zaprosił go do współpracy i w ten sposób praca charytatywna została oficjalnie włączona do publicznej służby Kościoła, jako jeden z najważniejszych jej elementów. W 1922 roku powstał w Ołomuńcu diecezjalny Związek Caritas, zaś ukoronowaniem tego procesu rozwojowego było powołanie w 1928 roku ogólnokrajowej centrali skupiającej kościelne organizacje charytatywne.

Bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej kościelna działalność charytatywna mogła powrócić w pełni do przedwojennego zakresu i nadal się rozwijać. Po pierwsze, podejmowane były działania mające na celu łagodzenie dotkliwych skutków minionej wojny. Obejmowały one dystrybucję pomocy rzeczowej przesyłanej z Zachodu. Po drugie, kontynuowana była opieka instytucjonalna w placówkach socjalno-medycznych. Po trzecie, zorganizowana została pomoc leczniczo-wypoczynkowa dla dzieci i młodzieży zagrożonych w rozwoju. Po czwarte wreszcie, prowadzona była działalność w zakresie opieki domowej, uznana zresztą przez Caritas za najbardziej efektywną. Niestety, wkrótce nastąpił czas likwidacji kościelnych struktur charytatywnych niezależnych od państwa. Rząd komunistyczny z powodów ideologicznych przystąpił do zwalczania obecności Kościoła w życiu publicznym. Lata 1948–1968 są zatem czasem całkowitej destrukcji kościelnej Caritas w Czechosłowacji (Dołężel, 2016, s. 83–85).

Okoliczności i przebieg procesu likwidacyjnego były podobne do tych, które w tym czasie miały miejsce w Polsce, choć dokonały się nieco szybciej. Stanowią one wyraźne świadectwo bezpośredniej ingerencji w kościelną działalność charytatywną z powodów politycznych. W mar-

cu 1948 roku dekretem prezydenta republiki ustanowiony został zarząd komisaryczny w centrali Caritas, który zinwentaryzował cały majątek organizacji i zarazem ostrzegł przed próbami utrudniania pracy komisarzy. W 1949 roku została utworzona instytucja charytatywna (*Česká katolická charita*), która miała podlegać kontroli państwowego urzędu ds. kościelnych (Tůmová, 2016, s. 21–22). Można zatem mówić o swoistym „politycznym oswajaniu miłosierdzia” (*Political domestication of Charity*), czego wyrazem było stopniowe ograniczanie zakresu usług socjalnych wykonywanych przez kościelne organizacje oraz wyeliminowanie ich głównych realizatorów, czyli zakonników i zakonnic (Doležel, 2016, s. 86). Trzeba tu także wspomnieć o tzw. Akcji „K”, w ramach której w kwietniu 1950 roku doszło do likwidacji zakonów męskich, internowania i uwięzienia zakonników. Kilka miesięcy później analogiczne działania przeprowadzono wobec zakonów żeńskich w ramach tzw. Akcji „Ř” (Kaczmarek, 2016, s. 137). Wyłącznie decydowania o działalności socjalnej i charytatywnej uzyskali tzw. księża patrioci zgromadzeni w Pokojowym Ruchu Duchowieństwa Katolickiego (*Mírové hnutí katolického duchovenstva*), działającym w latach 1950–1968 (Novotný, 2013, s. 420). Za moment całkowitego wygaszenia kościelnej działalności charytatywnej uznaje się 1 stycznia 1960 roku, kiedy to funkcjonujące jeszcze instytucje charytatywne przekazane zostały władzom lokalnym, tzw. radom narodowym (Doležel, 2016, s. 87). *Česká katolická charita* została zreorganizowana, a biura diecezjalne zlikwidowane (Lábrová, 2011, s. 75). W latach 1968–1970 pojawiła się szansa ożywienia kościelnej działalności charytatywnej. „Praska Wiosna” na chwilę stworzyła uludę liberalizacji i demokratyzacji życia, nieznacznie wzrosła nawet liczba placówek prowadzonych przez organizacje charytatywne. Niestety bardzo szybko te ledwie zapoczątkowane zmiany, jak to wyraził Doležel, „poszły z dymem” (Doležel, 2016, s. 89).

Reaktywowanie Caritas jako organizacji kościelnej niezależnej od władz stało się możliwe dopiero po upadku komunizmu, ale warto odnotować ogłoszony w listopadzie 1987 roku duszpasterski program pod nazwą „Dekada Duchowej Odnowy Narodu”, który miał być przygotowaniem do obchodów tysięcznej rocznicy śmierci św. Wojciecha. W programie tym każdy rok miał być poświęcony innej sferze życia społecznego (Kaczmarek, 2016, s. 145). Inicjatywa ta dała impuls między innymi do udziału w działaniach skoncentrowanych przede wszystkim na służbie potrzebującym. Swoistą formą przetestowania skuteczności tej inicjatywy było ogłoszenie akcji pomocy w związku z trzęsieniem ziemi, które

nawiedziło Armenię 7 grudnia 1988 roku. Kardynał Tomášek natychmiast utworzył Chrześcijańską Radę Pomocy (*Výbor křesťanské pomoci*), której filie zostały wkrótce ustanowione w parafiach w całym kraju. Ludność entuzjastycznie włączyła się w organizowanie pomocy materialnej dla dotkniętych trzęsieniem ziemi. Było to pierwsze po wielu latach doświadczenie działalności charytatywnej całkowicie niezależnej od władz, a co więcej, stało się ono miejscem swoistego szkolenia pierwszej generacji współpracowników odnowionej Caritas (Doležel, 2016, s. 89).

W kwietniu 1990 roku decyzją Zgromadzenia Federalnego nastąpiła zmiana nazwy państwa, powstała Czeska i Słowacka Republika Federalna. Był to początek zmian ustrojowych, który doprowadził do podziału państwa w 1992 roku (Kaczmarek, 2016, s. 154). W 1990 roku wycofany został nadzór państwa nad Chrześcijańskimi Radami Pomocy. Zostały one włączone w struktury Caritas, która otrzymała nowe statuty i na ich podstawie powróciła pod wyłączną jurysdykcję Episkopatu. Począwszy od 1991 roku rozpoczął się proces odbudowy sieci central diecezjalnych oraz regionalnych i lokalnych ośrodków charytatywnych. W związku z rozpadem Czechosłowacji konieczne było przyjęcie nowych statutów, co dokonało się w 1993 roku. Od 1995 roku czeska Caritas jest członkiem Caritas Europa i Caritas Internationalis (Doležel, 2016, s. 90). Posiada ona osobowość prawną zgodnie z kodeksem prawa kanonicznego oraz jest zarejestrowana jako część Kościoła katolickiego zgodnie z przepisami ustawy o wolności wyznania i statusie kościołów i związków wyznaniowych (Lábrová, 2011, s. 75).

Struktura organizacyjna czeskiej Caritas opiera się obecnie na 348 parafialnych i lokalnych podmiotach o zróżnicowanej wielkości – czasami jest to tylko niewielka liczba wolontariuszy, ale niekiedy skupiają one nawet ponad stu współpracowników. Te lokalne jednostki są zgrupowane w dwie archidiecezjalne i sześć diecezjalnych organizacji charytatywnych. Archidiecezjalne i diecezjalne struktury Caritas posiadają osobowość prawną i mogą realizować między innymi usługi społeczne oraz z zakresu ochrony zdrowia. Centrala ogólnokrajowa (*Charita Česká Republika*) ma swoją siedzibę w Pradze. Sekretariat centrali pełni funkcje wspierające i koordynujące działalność charytatywną, a także koordynuje projekty pomocy humanitarnej i współpracy rozwojowej oraz udziela pomocy cudzoziemcom na terytorium Republiki Czeskiej. Ponadto do swoistej rodziny Caritas zaliczane są prowadzące działalność charytatywną zakony męskie i żeńskie oraz Caritas greckokatolicka (*Organizační struktura*, 2018).

Pierwsze nowe placówki świadczące usługi na rzecz bezdomnych, niepełnosprawnych, uzależnionych, a także seniorów i kobiet w trudnej sytuacji oraz migrantów i uchodźców zaczęły powstawać już na początku lat 90. ubiegłego wieku. Wraz z wprowadzeniem nowej ustawy o usługach społecznych w 2006 r., portfolio istniejących usług charytatywnych musiało zostać dostosowane do katalogu usług określonych przez prawo (Doležel, 2016, s. 90). Podstawowym celem usług świadczonych przez Caritas jest zabezpieczenie godności człowieka od jego narodzin aż do naturalnej śmierci. Opierają się one na szacunku, bezpieczeństwie i rozwoju naturalnych praw każdej osoby oraz przestrzeganiu wartości etycznych zawartych w Piśmie Świętym i dokumentach społecznego nauczania Kościoła katolickiego. Usługi Caritas są adresowane do osób dotkniętych lub zagrożonych trudnymi sytuacjami, bez względu na ich wiek, płeć, poglądy polityczne, stan rodzinny, stan zdrowia, orientację seksualną, pozycję społeczną i ekonomiczną, poglądy, wiarę, religię i kulturę (Annual Report, 2016). Dane dotyczące rodzajów usług, ich liczby oraz liczby użytkowników w 2016 roku przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1

**Usługi socjalne i zdrowotne realizowane przez Caritas
w Republice Czeskiej w 2016 roku**

Rodzaj usług	Liczba usług	Liczba beneficjentów
Centra poradnictwa socjalnego	67	17 879
Usługi opiekuńcze	383	26 662
Usługi profilaktyki społecznej	372	44 476
Usługi zdrowotne	85	34 192
Domowa opieka hospicyjna	53	1 521
Mobilna opieka hospicyjna	6	290
Hospicja stacjonarne	4	1 431
Inne	329	b.d.
Razem	1299	135 171

Źródło: *Annual Report*, 2016, s. 2.

Spośród wszystkich odbiorców usług socjalnych realizowanych przez Caritas w Republice Czeskiej 1/3 stanowią seniorzy, choć stopniowo wzrasta liczba usług profilaktycznych. Póki co jednak, żadna inna grupa beneficjentów nie jest tak dobrze zabezpieczona przez Caritas. Preferowane są usługi stabilne, o przewidywalnej przyszłości, także w sensie zapewnienia ciągłości finansowania przez państwo. Caritas wprowadzie de-

klaruje, że pomaga wszystkim, także niespełniającym wymagań systemu publicznego, ale jest oczywiste, że jako zarejestrowany dostawca usług systemu publicznego w pierwszej kolejności realizuje te właśnie zadania. W porównaniu z innymi dostawcami, kościelne organizacje charytatywne zapewniają na przykład prawie połowę wszystkich usług dla osób bezdomnych oraz 15–25% wszystkich usług świadczonych dla seniorów i osób niepełnosprawnych (Opatrný, Morongová, 2016, s. 117–120). Caritas jest więc największym pozarządowym dostawcą usług społecznych w Republice Czeskiej (Lábrová, 2011, s. 76).

Caritas angażuje się również w debaty publiczne z zakresu polityki społecznej, pełniąc funkcję rzecznika osób ubogich i wykluczonych społecznie. Eksperti organizacji analizują i komentują przepisy z zakresu prawa socjalnego i ochrony zdrowia, a następnie inicjują dyskusje na temat pożądanych zmian systemowych. Działania rzecznicze obejmują także monitorowanie i komentowanie ogólnokrajowych strategii społecznych i zdrowotnych oraz wykorzystywanie funduszy strukturalnych otrzymywanych z Unii Europejskiej (<https://www.charita.cz/jak-pomahame/advokacni-cinnost/>). Aktywność w tej dziedzinie pokazuje, że Caritas podlegając w swej działalności określonym uwarunkowaniom politycznym, sama stara się też te uwarunkowania kształtować.

Zakończenie

W Republice Czeskiej kościelne organizacje charytatywne mają zapewnioną możliwość prowadzenia swej działalności pomocowej. Mimo wysokiego stopnia laicyzacji społeczeństwa i pewnych napięć w stosunkach między państwem a Kościołem przepisy pozwalają na dość duży zakres współdziałania podmiotów wyznaniowych i administracji publicznej. Co istotne, przepisy te nie są martwe, o czym świadczy duży zakres faktycznego zaangażowania choćby katolickiej Caritas. Stanowi ona dobry przykład organizacji, która boleśnie doświadczyła negatywnych politycznych uwarunkowań swojego funkcjonowania w okresie realnego socjalizmu, a następnie – w zmienionych okolicznościach ustrojowych – znalazła swoje miejsce w czeskim systemie socjalnym, rozbudowała własną infrastrukturę i stała się największym pozarządowym partnerem władz publicznych w dziedzinie usług socjalnych. Czeski model rozdziału między państwem a Kościołem, a także daleko idące zmiany struktury wyznaniowej, nie przeszkadzają – póki co – w uznawaniu swoistej spo-

łecznej użyteczności kościelnych organizacji charytatywnych i wykorzystaniu ich potencjału do zaspokajania potrzeb społecznych czeskiego społeczeństwa.

Bibliografia

- Annual Report* (2016), Caritas Czech Republic, <http://svet.charita.cz/res/archi-ve/059/006791.pdf?seek=1508510246>, 5.05.2018.
- Doležel J. (2016), *Catholic Charitable Social Work in the Former Czechoslovakia with the Focus on the Czech Lands*, „European Journal of Mental Health”, nr 1–2.
- Fiala P. (2016), *Laboratorium sekularyzacji*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków.
- Frič P., Goulli R., Vyskočilová O. (2004), *Small Development Within the Bureaucracy Interests: The Nonprofit Sector in the Czech Republic*, w: *Future of Civil Society: Making Central European Nonprofit-Organizations*, red. A. Zimmer, E. Priller, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Grewiński M., Lizut J. (2012), *Pomoc społeczna jako realizator efektywnych usług społecznych*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Toruniu, Toruń.
- Kaczmarek H. (2016), *Czechy. Kościół i państwo*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Kamiński T. (2012), *Caritas i polityka. Podmioty wyznaniowe w systemie pomocy społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.
- Konstytucja Republiki Czeskiej, http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/07/Czechy_pol_010811.pdf, 26.06.2019.
- Lábrová J. (2011), *Sociální služba církve a sociální práce v České republice*, https://theses.cz/id/t2golj/DP_Lbrov.pdf, 11.07.2019.
- Novotný V. (2013), *Paradygmaticzna przemiana czeskiego katolicyzmu*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, nr 2.
- Opatrný M., Morongová T. (2016), *Outsourcing bliženecké lásky*, „Studia Theologica”, nr 4.
- Organizační struktura* (2018), <http://www.charita.cz/o-charite/organizacni-struktura/>, 7.05.2018.
- Religijnost i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Przenikanie się tożsamości narodowej i religijnej w regionie dawniej zdominowanym przez ateistyczne reżimy*, PEW Research Center, <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2017/05/15120322/POL-Overview-FOR-WEB.pdf>, 20.03.2018.
- Registr poskytovatelů sociálních služeb* (2018), http://iregistr.mpsv.cz/socreg/vitejte.fw.do?SUBSESSION_ID=1524830673228_4, 23.04.2018.
- Staszewski M. T. (1994), *Państwo–Kościół w Europie Środkowo-Wschodniej. Aspekty instytucjonalno-prawne*, ISP PAN, Warszawa.

- Tretera J. R. (2007), *Państwo i Kościół w Czechach*, w: *Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej*, red. G. Robbers, Kolonia Limited, Wrocław.
- Tůmová I. (2016), *Dějiny České katolické charity do roku 1960*, <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/130183283>, 10.07.2019.
- Zákon č. 3/2002 Sb. ze dne 27. listopadu 2001 *o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech)*, <https://www.mkcr.cz/zakon-c-3-2002-sb-o-cirkvich-a-nabozenskych-spolecnostech-396.html>, 11.04.2018.
- Zákon č. 108/2006 Sb. ze dne 14. března 2006 *o sociálních službách*, https://www.mpsv.cz/files/clanky/31234/Zakon_o_socialnich_sluzbach-stav_k_1._10._2017.pdf, 19.04.2018.

Political determinants of the church charities operating in the Czech Republic

Summary

The article concerns the political determinants of church charities in the Czech Republic. The first part of the article deals with the relationship between the state and the Catholic Church in this country. The provisions of the Constitution and the unratified agreement with the Holy See are discussed. Next, the regulations contained in the Social Services Act 2006 are presented. This law gives religious organizations the right to provide social services. The last part discusses the activities of the largest religious provider of social services in the Czech Republic, namely the Catholic Caritas, in more detail.

Key words: state-church relations, Czech Republic, social services, charity work